Vol. 6, Issue 3, Serial Number 23, 2026, pp. 95-114

Semnan University

Journal of Applied Arts

Journal Homepage: https://aaj.semnan.ac.ir
ISSN: 2821-0670

Scientific– Research Article

An Investigation of the Technical Characteristics of Double-Weft Carpets from the Central District of Hamadan County

Sepehr Qasemi [1], Ashkan Rahmani [2] (Corresponding Author), Seyed AliAkbar Seyedi [3]

[1] Ph.D. Candidate, Department of Islamic Arts, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

[2] Associate Professor, Department of Art, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran.

[3] Assistant Professor, Department of Art, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran.

(Received: 04.07.2025, Revised: 28.09.2025, Accepted: 28.09.2025)

https://doi.org/10.22075/aaj.2025.38213.1376

Abstract

The central region of Hamadan County is recognized as the most important center for carpet production in the province, noted for its distinctive technical characteristics and region-specific weaving traditions. These features, many of which are unique to the area, embody centuries of accumulated craftsmanship and cultural identity. Despite the historical and commercial importance of Hamadan carpets, relatively few academic studies have examined their structural and technical dimensions in detail. This research was therefore undertaken with the primary aim of documenting and analyzing the technical and structural components of carpets produced in the central region of Hamadan County. The study is fundamental in nature and employs a descriptive–analytical approach. Data collection combined documentary research with extensive fieldwork, including direct observation, semi-structured interviews with local weavers and craftsmen, and the use of structured observation cards for recording technical details. The statistical population comprised carpets woven in the central region of Hamadan, from which 34 samples were selected through purposive sampling to represent a variety of structural types and weaving practices. Data analysis was conducted qualitatively, with an emphasis on identifying recurring technical patterns as well as variations. The analysis of 21 representative carpets revealed a high degree of consistency across fundamental technical features. These include the tools used in weaving, the type and material of vertical looms, warping techniques, the use of cotton warps and woolen wefts, the alternation of thick and thin wefts, the type and quality of knots, weaving style, selvedge binding, kilim end finishes, warp-end arrangements, and trimming practices. Together, these elements form the technical identity of Hamadan's central weaving tradition, clearly distinguishing it from neighboring regions. At the same time, variations were observed in knot density, carpet dimensions, and overall weaving quality. Knot density emerged as the most significant point of differentiation, with an average range of approximately 35 to 50 knots per square inch. These differences reflect both the skill and training of individual weavers and the intended function or market of the carpets. The study also highlighted patterns of continuity and change within the weaving tradition. While structural practices have remained largely stable, the quality of materials has shifted with the increasing use of chemically dyed fibers and machine-spun yarns, sometimes reducing durability and aesthetic refinement. Nevertheless, the persistence of Hamadan's characteristic weaving style underlines the resilience of local craft knowledge despite the pressures of modernization and industrial competition. In conclusion, the central region of Hamadan County remains a key center of carpet production, defined by identifiable and distinctive technical features. By systematically documenting structural components such as loom construction, warping, knotting, and finishing, this study contributes to the scholarly understanding of Iranian carpets and establishes a foundation for comparative studies with other weaving regions. The findings emphasize not only the cultural and artistic significance of Hamadan carpets but also the necessity of preserving traditional knowledge to sustain their authenticity, value, and economic relevance in contemporary contexts.

Keywords: Technical Characteristics, Structural Components, Double-Weft Carpets, Central District, Hamadan County.

1- Email: sepehr1378qasemi@gmail.com
2- Email: rahmani.ashkan@shirazu.ac.ir
3- Email: seyyedi@shirazu.ac.ir

How to cite: Qasemi, S.; Rahmani, A. and Seyedi, S. A. A. (2026). An Investigation of the Technical Characteristics of Double-Weft Carpets from the Central District of Hamadan County, *Journal of Applied Arts*, 6(3), 95-114. Doi: 10.22075/aaj.2025.38213.1376

© 2026 The Author(s). Journal of Applied Arts is published by Semnan University Press. This is an open-access article under the CC-BY 4.0 license. (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

مقاله علمی- پژوهشی

بررسی شاخصه‌های فنی قالی‌های دوپود بخش مرکزی شهرستان همدان

سپهر قاسمی [۱]
اشکان رحمانی (نویسنده مسئول) [۲]
سیدعلی‌اکبر سیدی [۳]

[۱] دانشجوی دکتری، گروه هنرهای اسلامی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
[۲] دانشیار، گروه هنر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
[۳] استادیار، گروه هنر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۴/۱۳، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۰۶، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۴/۰۷/۰۶)

https://doi.org/10.22075/aaj.2025.38213.1376

چکیده

بخش مرکزی شهرستان همدان اصلی‌ترین مرکز تولید قالی‌های صادراتی دوپود استان با ویژگی‌های فنی انحصاری و شناسنامه‌داری است که اکثر از این ویژگی‌های فنی مختص منطقه بوده و آن را از دیگر مراکز قالی‌بافی ایران متمایز می‌سازد. با وجود اهمیت این قالی‌ها در اقتصاد و هویت فرش همدان، ویژگی‌های فن‌شناختی آن‌ها تاکنون به‌صورت جامع و نظام‌مند بررسی نشده‌است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی مؤلفه‌های فن‌شناختی و ساختاری قالی‌های دوپود بخش مرکزی همدان انجام شده‌است. سؤال اصلی پژوهش این است که قالی‌های دوپود این منطقه دارای چه ویژگی‌های فنی هستند و مهم‌ترین شاخص‌های ساختاری آن‌ها چیست؟ پژوهش حاضر از نوع بنیادی و روش اجرای پژوهش توصیفی- تحلیلی بوده و جمع‌آوری اطلاعات به دو شیوه اسنادی و میدانی صورت گرفته‌است. جامعه آماری پژوهش را قالی‌های دوپود بخش مرکزی شهرستان همدان تشکیل می‌دهد که از میان آن‌ها ۳۴ تخته قالی انتخاب و در نهایت ۲۱ نمونه شاخص به‌صورت کیفی تحلیل شد. نتایج پژوهش آشکار ساخت که ویژگی‌های فنی این قالی‌ها در مؤلفه‌هایی چون نوع ابزار بافت، نوع و جنس‌دار، شیوه چله‌کشی، جنس الیاف تار، پود کلفت و نازک، جنس و نوع گره، نوع بافت، شیرازه‌پیچی، گلیم‌بافی، آرایش سرچله‌ها و شیوه پرداخت، از الگوی نسبتاً یکسانی پیروی می‌کنند. این همسانی بیانگر تداوم دانش فنی بومی و حفظ سنت‌های بافت در منطقه است. در مقابل، مهم‌ترین تفاوت‌های مشاهده شده به رج‌شمار، ابعاد و کیفیت بافت مربوط می‌شود. همچنین میانگین رج‌شمار قالی‌های دوپود منطقه در بازه ۳۵ تا ۵۰ رج قرار دارد که در کنار سایر ویژگی‌های فنی، از شاخص‌های مهم شناسایی و اصالت‌سنجی این قالی‌ها به‌شمار می‌آید. یافته‌های این پژوهش می‌تواند مبنایی جهت مستندسازی ویژگی‌های فنی، حفاظت از هویت بومی و معرفی علمی قالی‌های دوپود بخش مرکزی همدان در مطالعات آینده باشد.

واژه‌های کلیدی: شاخصه‌های فنی، مؤلفه‌های ساختاری، قالی‌های دوپود، بخش مرکزی، شهرستان همدان.

1- Email: sepehr1378qasemi@gmail.com
2- Email: rahmani.ashkan@shirazu.ac.ir
3- Email: seyyedi@shirazu.ac.ir

شیوه ارجاع به این مقاله: قاسمی، سپهر؛ رحمانی، اشکان و سیدی، سیدعلی‌اکبر. (۱۴۰۵). بررسی شاخصه‌های فنی قالی‌های دوپود بخش مرکزی شهرستان همدان، *نشریه هنرهای کاربردی*، ۶(۳)، ۱۱۴-۹۵.

Doi: 10.22075/aaj.2025.38213.1376
© 2026 The Author(s). Journal of Applied Arts is published by Semnan University Press. This is an open-access article under the CC-BY 4.0 license. (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

مقدمه

تولید هر اثر هنری و صنعتی متکی بر مجموعه‌ای از عناصر و مؤلفه‌های سازنده است و قالی نیز از این قاعده مستثنی نیست. فرآیند بافت قالی مستلزم آگاهی دقیق از ابزار، مواد اولیه، شیوه‌های بافت و قواعد فنی است؛ عواملی که در هر منطقه بر اساس شرایط اقلیمی، سنت‌های بومی و رسوم محلی تعریف و معنا می‌یابند. ترکیب هماهنگ این اجزاء موجب شکل‌گیری اصالت و هویت دست‌بافته‌ها شده و در نتیجه قالی‌های مناطق مختلف ایران از نظر ساختار، فنون و سبک بافت دارای تنوع و تمایز چشمگیری می‌باشند. در این میان، «قالی دوپود همدان» یکی از گونه‌های شاخص قالی ایران به‌شمار می‌آید که ویژگی متمایز آن استفاده از دوپود در هر رج‌بافت است؛ یکی پود ضخیم که موجب استحکام و دوام قالی می‌شود و دیگری پود نازک که به انسجام بیشتر و ظرافت بافت کمک می‌کند. این ساختار فنی نه‌تنها کیفیت قالی‌ها را تضمین کرده، بلکه موجب شکل‌گیری هویت متمایز این دست‌بافته‌ها در استان نیز می‌شود. بخش مرکزی شهرستان همدان که قلمرو مورد مطالعه این پژوهش است، شامل دو حوزه اصلی بافت شهری در شهر همدان و بافت روستایی در مناطقی چون انجلاس، چَشین، اَبَرو، خاکو، سولان، موئیجین، توئیجین، وفرجین، امامزاده کوه، رباط شِوِرین و دِه پیاز است. قالی‌بافی در این حوزه‌ها پیشینه‌ای طولانی دارد و بر پایه شواهد تاریخی، همدان از دیرباز یکی از کانون‌های اصلی قالی‌بافی کشور بوده‌است. با وجود اهمیت قالی‌بافی این منطقه در عرصه قالی ایران، تاکنون پژوهش‌های جامع اندکی به بررسی دقیق مؤلفه‌های فنی و ساختاری آن پرداخته‌اند، این خلأ پژوهشی ضرورت مطالعه حاضر را آشکار می‌سازد. بر این اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر شناسایی مؤلفه‌های فن‌شناختی و ساختاری قالی‌های دوپود در بخش مرکزی شهرستان همدان است. در این راستا، نمونه‌های اصیل بافت شده در روستاها و شهرهای مناطق هدف شناسایی و مورد تحلیل قرار گرفته‌اند تا به این پرسش پاسخ داده شود که؛ قالی‌های دوپود بخش مرکزی همدان دارای چه ویژگی‌های فنی می‌باشند؟ جهت پاسخ به این پرسش، داده‌ها از طریق بررسی میدانی، مشاهده مستقیم و تکمیل کارت‌های مشاهده گردآوری شده و سپس مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

پیشینه پژوهش

پیش‌تر، پژوهش‌های متعددی در زمینه هنر قالی‌بافی همدان انجام شده‌است، اما به‌طور خاص در مورد مطالعه ویژگی‌های فنی بافت قالی‌های دوپود بخش مرکزی همدان تا آن‌جایی که نگارندگان به آن دسترسی داشته‌اند پژوهش نشده‌است و بیشتر پژوهش‌های صورت گرفته ناظر بر ویژگی‌های فرمی است و از این جهت خلأ در آثار پژوهشگرانی که در زمینه قالی‌بافی این منطقه کار کرده‌اند به وفور دیده می‌شود که این امر دلیل اصلی انجام این پژوهش شد. محمود اعتمادزاده‌به‌آذین در اثر خود با عنوان «قالی ایران» (۱۳۴۴)، به بررسی مناطق مختلف قالی‌بافی ایران پرداخته و به‌ویژه قالی‌های منطقه همدان و روستاهای پیرامون آن را مورد مطالعه قرار داده‌است. سیسیل ادواردز در اثر کلاسیک خود «قالی ایران» (۱۳۶۸)، قالی‌های استان همدان را ذیل دو حوزه شمال‌غربی و جنوب‌شرقی دسته‌بندی و تحلیل کرده‌است. جواد یساولی در کتاب «مقدمه‌ای بر شناخت قالی ایران» (۱۳۷۰)، به دسته‌بندی کلی نقوش قالی همدان در دو سبک گردان و هندسی پرداخته‌است. شیرین صوراسرافیل نیز در کتاب «فرش همدان» (۱۳۷۵)، به‌طور اختصاصی به تحلیل تحولات اجتماعی فرش منطقه پرداخته‌است. از منظر طبقه‌بندی نقوش، ابوالقاسم دادور در گزارش پژوهشی خود با عنوان «بررسی زیراندازهای استان همدان از لحاظ طرح و رنگ» (۱۳۸۰)، نقوش قالی‌های استان را به دو دسته گیاهی و حیوانی تقسیم کرده و سه نقش شاخص ستاره، گل هشت‌پر و ماهی را به‌عنوان نقوش غالب معرفی کرده‌است. در همین زمینه، سیداحمد ذریه‌الزهراء در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد خود با عنوان «بررسی تطبیقی و احیای نقوش فرش دست‌بافت مناطق همدان و زنجان» (۱۳۸۱)، سبک‌های بافت

شهری و روستایی را مقایسه کرده و نقوش قالی همدان را در سه سطح اصلی، فرعی و ریزنقش‌ها طبقه‌بندی کرده‌است. ملکی و همکاران در مقاله «صنعت فرش همدان» (۱۳۸۷)، با دسته‌بندی نقش‌مایه‌های مورد استفاده در قالی‌های این منطقه به شش گروه (گیاهی، حیوانی، انسانی، اشیاء، ابنیه و سایر)، تلاش کرده‌اند ضمن بازسازی نقوش بومی، ریشه‌های تصویری آن‌ها را از طریق منابع مکتوب و داده‌های میدانی تحلیل نمایند. در همین راستا، محمد محمدی در مقاله‌ای با عنوان «فرش همدان؛ نگاهی مردم‌شناختی» (۱۳۸۷)، به ابعاد فرهنگی و اجتماعی نقوش پرداخته و جایگاه آن‌ها را در زندگی مردم منطقه تبیین کرده‌است. اعظم رسولی در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی ساختار درون‌متنی فرش همدان» (۱۳۹۰)، با بهره‌گیری از رویکرد نشانه‌شناسی، نظام بصری قالی‌های همدان را مورد تحلیل قرار داده و نقش‌مایه‌ها را در سه دسته اصلی (گیاهی، حیوانی و هندسی تجریدی) و شش طبقه کلی جای داده‌است. تورج ژوله نیز در کتاب «پژوهشی در فرش ایران» (۱۳۹۰)، به ترسیم چشم‌اندازی کلی از ساختار قالی ایران پرداخته، اگرچه اطلاعات ارائه شده درباره نقوش همدان محدود باقی‌مانده است. پژوهش‌های جدیدتر نیز به ابعاد زیبایی‌شناختی و مردم‌شناختی توجه ویژه داشته‌اند. نعیمه جلیلیان در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد خود «بررسی نقوش فرش روستایی بافت همدان» (۱۳۹۲)، ریشه‌های نمادین نقوش را در پیوند با طبیعت و باورهای مرتبط با خیر و برکت تحلیل کرده‌است. لیلا خانجانی در پژوهش خود با عنوان «زیبایی‌شناسی فرم و رنگ نقوش فرش مهربان همدان و تأثیر آن از فرش کردستان» (۱۳۹۵)، قالی‌های مهربان را از منظر زیبایی‌شناسی بررسی کرده‌است. در ادامه، خانجانی و خزایی در پژوهشی با عنوان «نمادها در فرش منطقه تاریخی مهربان همدان» (۱۳۹۶)، نمادهای جانوری، گیاهی و هندسی این منطقه را با رویکرد اسطوره‌ای، دینی و آیینی تحلیل کرده‌اند. در حوزه منابع خارجی نیز فورد در کتاب «طراحی فرش شرقی» (۲۰۰۸)، نقش برجسته نقوش ماهی هراتی را در قالی‌های روستایی همدان مورد تأکید قرار داده و آن را یکی از شاخص‌ترین ویژگی‌های این منطقه دانسته است. پژوهشگران کمابیش کوشیده‌اند تا ضمن معرفی حوزه‌های قالی‌بافی استان همدان، تمایزات و ویژگی‌های خاص تولیدات منطقه را آشکار سازند در این میان بیشترین تأکید بر تمایزات طرح و نقش بوده‌است هر چند در معدود پژوهش‌هایی اشاراتی به تمایزات مؤلفه‌های ساختاری در روستاهای تابعه همدان و ملایر نیز شده‌است. اما به نظر می‌رسد مطالعه و بررسی شاخصه‌های فنی بافت قالی‌های دوپود منطقه همچنان نیازمند پژوهشی جدی است، که این مقاله تلاشی جهت دستیابی به این هدف کرده‌است.

روش پژوهش

پژوهش جاری به‌لحاظ هدف از جمله پژوهش‌های بنیادی و رویکرد آن کیفی و روش پیشبرد آن توصیفی و تحلیلی و روش نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند است. بر این اساس ابتدا به شناسایی قالی‌های دوپود بخش مرکزی همدان از منظر بافت، مواد اولیه و ابزار به‌کاررفته پرداخته شده‌است، سپس به توصیف هر یک از قالی‌های شناسایی شده و در نهایت به تحلیل بافت قالی‌های آن، جهت دسترسی به مبانی نظری و پژوهش‌های پیشین ابتدا با مطالعه اسنادی اطلاعات اولیه کسب شده‌است و در نهایت اطلاعات به‌صورت میدانی گردآوری شده‌است، در این راستا مصاحبه‌هایی با برخی از فروشندگان و بافندگان بومی استان صورت گرفته‌است. به‌علاوه با طراحی کارت مشاهده (با تأکید بر مؤلفه‌های فنی قالی) به ثبت نظام‌مند ویژگی‌های فنی تولیدات منطقه پرداخته شده‌است. جامعه آماری پژوهش، نمونه‌های مختلف و در دسترس در بازه‌ی زمانی صد سال اخیر می‌باشد. با توجه به گستردگی جامعه، حجم نمونه با جامعه آماری برابر نیست؛ از این‌رو نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند انجام گرفته و تنها قالی‌های دوپود بخش مرکزی همدان بررسی شده‌اند. در این فرایند، قالی‌های سفارشی‌باف شرکت فرش، جهاد، کمیته امداد و اداره صمت کنار گذاشته شد تا

صرفاً اسلوب‌های اصیل بافت منطقه شناسایی شوند (جدول ۱). بر این اساس، تعداد ۳۴ تخته قالی در دسترس که اصالت منطقه‌ای آن‌ها برای پژوهشگران محرز بود به‌عنوان نمونه‌های مورد مطالعه انتخاب شدند، لازم به ذکر است که از این تعداد، ۱۹ نمونه دارای قدمتی بیش از ۵۰ سال می‌باشند.

جدول ۱- تعداد نمونه‌های بررسی شده در پژوهش. منبع: (نگارندگان)

منطقه هدف	بازه سنی قالی	تعداد نمونه‌ها	نمونه‌های تحلیل شده
حوزه مرکزی همدان و روستاهای بافنده	بیش از ۵۰ سال	۱۹	۱۲
حوزه مرکزی همدان و روستاهای بافنده	کمتر از ۵۰ سال	۱۵	۹

مبانی نظری

پیشینه تاریخی و وجه تسمیه همدان و موقعیت جغرافیایی بخش مرکزی

همدان، مرکز شهرستانی به همین نام، در دامنه کوهستانی الوند با ارتفاعی معادل ۱۱،۶۴۱ پا از سطح دریا قرار گرفته‌است (ادواردز، ۱۳۶۸: ۱۰۱). این شهر کهن نه تنها به‌واسطه موقعیت جغرافیایی خود، بلکه به‌دلیل پیشینه تاریخی و فرهنگی غنی‌اش یکی از مهم‌ترین مراکز تمدنی ایران به‌شمار می‌رود. استان همدان در ناحیه غربی ایران واقع شده و از شمال با استان‌های زنجان و قزوین، از شرق با استان مرکزی، از غرب با کرمانشاه و از جنوب با لرستان همسایه است. چنین جایگاه جغرافیایی، همدان را به نقطه‌ای راهبردی در گذرگاه‌های تجاری و فرهنگی کشور بدل کرده‌است. «پیشینه تاریخی همدان به هزاره نخست پیش از میلاد بازمی‌گردد، هنگامی که این منطقه به‌عنوان پایتخت دولت ماد در ایران باستان شناخته می‌شد. در منابع تاریخی از این شهر با نام‌های *اکباتان* و *هگمتانه* یاد شده‌است؛ نام‌هایی که هر یک بازتابی از جایگاه سیاسی و فرهنگی این شهر در ادوار مختلف تاریخ ایران می‌باشند. در کتیبه‌های آرامی نو آشوریی نام آن شهر آمدانه آمده، این اسم بایستی مشتق از کلمه ماد باشد، چنان‌که آشوریان قوم ماد را *آمادای* ذکر کرده‌اند. از این‌رو آمادانه به معنی محل مادها و جایی است که مادها زندگی می‌کردند» (نهچیری، ۱۳۷۰: ۲۲۶). در دوران مادها به زبان پارسی باستان این شهر *هِگمتانه* یا *هَگمتانه* به معنی جای تجمع خوانده می‌شد. *اکباتان* نیز همان تلفظ هگمتانه به زبان یونانی است (صراف، ۱۳۶۸: ۲۹۱). نام هگمتانه به مرور زمان در دوران ساسانیان به آهمتان، آهمدان و سپس به همدان دگرگون شده‌است. که این نام در گویش محلی *هِمِدان* خوانده می‌شود (ذکایی، ۱۳۵۲: ۶۸). اعتمادالسلطنه بر این باور بود که نام این شهر از دو واژه *هم* و *دان* تشکیل شده که *هم* به معنی اتفاق و *دان* به معنی ظرفیت است، که این نام به معنای *مجمع متفقین* است (افشارسیستانی، ۱۳۸۲: ۶۲۰). همدان در طی قرون متمادی، شاهد فراز و نشیب‌های تاریخی فراوانی بوده و پذیرای اقوام و گروه‌های متنوعی بوده‌است. ترکیب جمعیتی این استان متشکل از فارس‌ها، لرها، ترک‌ها و کرده‌است که هر یک با حفظ زبان، آداب و رسوم خاص خود، در شکل‌گیری بافت فرهنگی و اجتماعی منحصربه‌فرد همدان سهم داشته‌اند (نیکویی، ۱۳۷۵: ۳). بخش مرکزی شهرستان همدان که در غرب شهرستان واقع است، یکی از بخش‌های تابع استان همدان در غرب ایران است. از شهر و روستاهای مهم بافنده این بخش می‌توان شهر همدان و روستاهای انجلاس، چَشین، اَبرو، خاکو، سولان، موئیجین، توئیجین، وفرجین، امام زاده کوه (حیدره)، رباط شِورین و ده پیاز را نام برد (تصویر ۱).

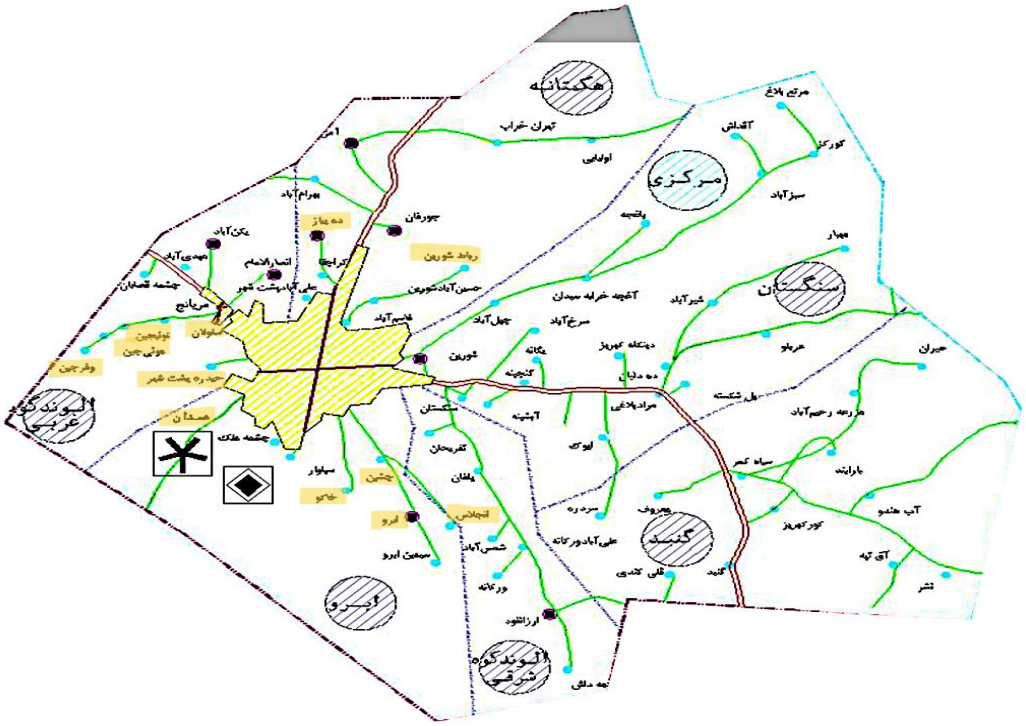

تصویر ۱- نقشه بخش مرکزی شهرستان همدان به تفکیک روستا- مناطق بافنده. منبع: (URL: 1)

تاریخچه بافت قالی در همدان

موقعیت جغرافیایی کوهستانی و اقلیم سرد همدان، به‌ویژه زمستان‌های طولانی، شرایطی را ایجاد کرده که ساکنان آن به صنایع دستی و حرفه‌های بومی همچون قالی‌بافی روی آورند. وجود رشته‌هایی مانند نمدمالی، قالی‌بافی، حصیربافی، گیوه‌بافی و گلیم‌بافی، نشان دهنده رونق دیرینه‌ی بافندگی در این ناحیه است. تنوع گسترده در طرح‌ها و نقوش قالی‌های همدان نیز گواهی بر سابقه طولانی این صنعت است؛ هر چند تاریخ دقیق آغاز قالی‌بافی در استان به روشنی مشخص نیست. اما با توجه به کتاب «تاریخ فرش» تألیف فضل‌الله حشمتی‌رضوی می‌توان چنین برداشت کرد که: «سابقه قالی‌بافی در همدان به دوران خلافت عباسی بازمی‌گردد. بر اساس گزارش‌های تاریخی، در اواخر قرن دوم هجری قمری حدود ۶۹۹ تخته قالی با عنوان «قالی‌های طبری» از مناطق طبرستان، رویان و نهاوند به‌عنوان بخشی از خراج به دربار عباسی ارسال شده‌است» (حشمتی‌رضوی، ۱۳۸۷: ۶۲). همچنین ادواردز بیان می‌کند که در قرن ۱۶ م.، در ناحیه درگزین همدان صنعت قالی‌بافی رونق داشته‌است؛ به‌گونه‌ای که شاه طهماسب صفوی، یک تخته قالی‌بافت این منطقه را به امپراطور عثمانی، سلطان سلیم دوم هدیه کرده‌است. این امر نشان می‌دهد که حداقل چهار قرن پیش، قالی‌های همدان شهرت قابل‌توجهی داشته‌اند. با این حال، هیچ سند معتبری دال بر تولید قالی‌های نفیس در دوره صفویه در همدان وجود ندارد و حتی شواهد تاریخی خلاف این ادعا را تأیید می‌کنند، چرا که هیچ سنت محلی مؤید چنین سابقه‌ای در منطقه مشاهده نشده‌است (ادواردز، ۱۳۶۸: ۱۰۴-۱۰۳). «یاکوپ پولاک، پزشک دربار قاجار، در سفرنامه خود (۱۸۵۰م.) کیفیت قالی‌های ایران را نه تنها در رنگ، بلکه در دوام و ظرافت بافت ستوده و نوشته است: زیباترین قالی‌ها متعلق به فراهان در نزدیکی کرمانشاه هستند، در حالی که عشایر کردستان و همدان نوعی قالی درجه دوم می‌بافند. با این حال، آن‌ها با استفاده از رنگ قهوه‌ای در زمینه قالی‌های پشمی توانسته‌اند جذابیت بصری آن‌ها را افزایش دهند» (پولاک، ۱۴۰۱: ۱۰۳).

در اواخر قرن ۱۹ و ۲۰ م.، شرکت‌های خارجی هم‌زمان با فعالیت در مناطقی همچون کرمان، اراک و

تبریز، در همدان نیز حضوری فعال داشتند. این شرکت‌ها نقش مهمی در شکل‌گیری سبک *شهری‌باف* قالی‌های منطقه ایفاء کردند. تجارت قالی همدان عمدتاً در اختیار تجار انگلیسی و ارمنی بود. از کارگاه‌های شناخته شده آن دوران می‌توان به کارگاه‌های شیخ‌تقی وکیل‌الرعایا، یوسف زنجانی و سرهنگ حسن ریاحی اشاره کرد. همچنین بازرگانانی چون مسیوابله دوران، حاج‌احمد صناعی‌همایونی، محمدشفیع مقتدر، خان احمدی، حاج‌هادی کشاورزی و یوسف زنجانی از پایه‌گذاران و پیشگامان قالی‌بافی شهری همدان محسوب می‌شوند. در میان نسل‌های بعدی نیز نام‌هایی چون حاج‌غلامرضا سرفراز، ابراهیم کشمیری و حاج‌غلامرضا یزدی به‌عنوان پیشکسوتان این حرفه شناخته می‌شوند (ژوله، ۱۳۹۰: ۱۹۷). ادواردز گسترش و شکوفایی قالی‌بافی همدان را به بعد از سال ۱۹۱۲م. نسبت می‌دهد و اشاره می‌کند که هنگام بازدید او از شهر، دستگاه‌های قالی‌بافی چندانی در مناطق وجود نداشته‌است. در همین سال‌ها، شرکت زیگلر در سلطان‌آباد اراک سرمایه‌گذاری گسترده‌ای در قالی‌بافی انجام داد و این روند موجب جذب سرمایه‌گذاران بیشتر به این حرفه شد (ادواردز، ۱۳۶۸: ۱۱۳). مناطق همدان و ملایر نیز به‌تدریج تحت‌تأثیر این روند قرار گرفتند و بازار همدان به یکی از مراکز اصلی عرضه و صادرات قالی‌هایی چون ساروق، جوزان، مهربان و جیریا بدل گردید.

ویژگی‌های فنی بافت قالی‌های بخش مرکزی همدان

ابزارها

دارهای سراسر منطقه عمودی و فلزی می‌باشد که توسط صنعت‌گران استان ساخته شده. ابزار مورد استفاده دفتین، قیچی و چاقو است که در گذشته از کرکیت‌های بزرگ جهت کوبیدن پود کلفت، از کرگ‌گیر جهت گرفتن کرک پشم، قیچی و چاقو استفاده می‌شده‌است. نکات قابل‌توجه در قالی‌بافی همدان، شیوه گره‌زنی است، که بدون استفاده از قلاب و صرفاً با دست انجام می‌گیرد؛ همچنین؛ شانه کردن پرز گره‌ها، که نرمی و کرک گونگی قابل‌توجهی به قالی‌های همدان می‌دهد. هر چند از نظر فنی شانه کردن که موجب باز کردن تاب الیاف خامه‌ها می‌گردد، می‌تواند موجب کاهش توان پاخوری قالی نیز بگردد.

چله‌کشی

در این منطقه چله‌کشی به‌روش ترکی و توسط چله‌کش‌ها انجام می‌شود.

مواد اولیه

چله

در گذشته، جنس الیاف مورد استفاده جهت تار و پود قالی‌های منطقه عمدتاً از پنبه یا پشم خالص تهیه می‌شد. با این حال، طی دو دهه اخیر و در راستای افزایش دوام و استحکام قالی‌ها، ترکیب آکرولیک- پنبه در نسبت‌های متغیر ۶۰/۴۰، ۵۰/۵۰ و ۷۰/۳۰ به‌کارگرفته شده‌است؛ بسته به شرایط و سنت‌های هر روستا یا کارگاه بافندگی نسبت‌ها متغیر است.

جنس الیاف چله در نمونه‌های معاصر غالباً از نوع پنبه‌ای- آکریلیک است که با تاب‌های s و z ریسیده شده و در ضخامت‌های ۹ لا، ۱۲ لا و در موارد محدود ۱۵ لا به‌کار می‌رود. رنگ رایج این الیاف سفید بوده و انتخاب تعداد نخ‌های چله متناسب با طرح، نقش و ابعاد قالی صورت می‌گیرد. در گویش محلی نیز به نخ‌های تار اصطلاحاً *تنه* اطلاق می‌شود.

پود کلفت

از الیاف آکرولیک- پنبه‌ای با تاب s و z به‌صورت ۹ تا ۱۲ لا، سفید رنگ استفاده می‌شود. در گذشته از الیاف پنبه‌ای به‌عنوان نخ پود استفاده می‌شده‌است.

پود نازک

در دوره معاصر معدود افرادی همچون حاج‌حسین بیگلر در بافت قالی‌های دوپود سردمدار بودند و همین امر موجب کاهش رونق بافت این نوع قالی در این بخش گردیده‌است. در این منطقه در گذشته از الیاف پنبه‌ای و امروزه آکرولیک ۱ لا استفاده می‌شود (نخ قرقره).

گره

الیاف مورد استفاده در گره‌ها تماماً از جنس پشم و به‌صورت تک‌لا هستند. بافندگان منطقه گره‌ها را به‌شیوه ترکی اجرا می‌کنند که در زبان محلی با عنوان

ایلمه شناخته می‌شود.

رج‌شمار

قالی‌های دوپود در منطقه، به‌صورت میانگین در ۷ سانتی‌متر دارای رج‌شماری حدود ۳۵ الی ۵۰ می‌باشند.

شیرازه

شیرازه‌ها در این منطقه تماماً متصل هستند جنس آن‌ها پشمی است. تعداد نخ چله به‌کاررفته جهت شیرازه پیچی متغیر و متناسب با ضخامت قالی است، رنگ‌بندی آن متناسب با رنگ حاشیه است.

گلیم‌باف

شیوه گلیم‌باف قالی‌های دوپود همدان به‌صورت کرباس است، به این صورت که از نخ تار به جای پود در هر رج استفاده می‌شود و جنس گلیم‌باف قالی‌های منطقه در گذشته به‌صورت پنبه‌ای اما امروزه پنبه‌ای- آکرولیک می‌باشد که اندازه این گلیم‌باف در دست‌بافته‌های مناطق بین ۱ تا ۳ سانتی‌متر است، امروزه بر روی گلیم‌باف بر اساس سلایق بافنده ملیله‌بافی نیز صورت می‌گیرد.

آرایش سرچله‌ها

اغلب آرایش سرچله‌ها به‌صورت گیس‌باف است، اما گاهاً در این بخش بر اساس سلیقه بافنده گره گندمی، گره محلی (بر اساس سلایق بافنده) و دو گره (جدول ۳) نیز مرسوم است، لازم به ذکر است به‌علت قدمت بالای نمونه‌ها اغلب آرایش سرچله‌ها در آنان از بین رفته‌است و یا گاهاً توسط رفوگر، رفو شده‌اند (جدول ۲).

جدول ۲- ویژگی‌های فنی بافت قالی‌های بخش مرکزی همدان. منبع: (نگارندگان)

۱	ابعاد تولیدی	پشتی[1](۱۰۴×۷۰ سانتی‌متر)، پنج چارکی یا ذرع چارکی (۱۳۰×۷۰ سانتی‌متر)، ذرع و نیم (۱۶۰×۱۰۴ سانتی‌متر)، دو ذرع یا قالیچه (۲۰۸×۱۲۰ سانتی‌متر)، پرده‌ای (۲۵۰×۱۷۰ سانتی‌متر)، شش متری (۳۰۰×۲۰۰ سانتی‌متر)، کناره در ابعاد (۲۰۰×۷۰ سانتی‌متر)، (۳۰۰×۷۰ سانتی‌متر) و (۳۵۰×۷۰ سانتی‌متر) و در گذشته بزرگ پارچه (با توجه به ابعاد منازل اغلب بزرگ پارچه بافته می‌شده‌است)
۲	ابزارآلات	دفتین، قیچی و چاقو
۳	نوع و جنس‌دار	نوع دار عمودی و جنس دار فلزی
۴	نوع چله‌کشی	ترکی
۵	تار	جنس آکرولیک- پنبه‌ای یا پنبه‌ای/ تاب S و Z/ ۱۲ تا ۱۵ لا/ سفید رنگ
۶	پود کلفت	جنس آکرولیک- پنبه‌ای یا پنبه‌ای/ تاب S و Z/ ۹ تا ۱۲ لا/ سفید رنگ
۷	پود نازک	جنس آکرولیک یا پنبه‌ای/ ۱ لا/ متناسب با رنگ زمینه
۸	گره	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا
۹	رج‌شمار	۳۵ تا ۵۰ در مقیاس ۷ سانتی‌متر
۱۰	نوع بافت	نیم لول، لول
۱۱	شیرازه پیچی	متصل/ جنس پشمی/ متناسب با رنگ حاشیه
۱۲	گلیم‌باف	به‌صورت کرباسی، جنس پنبه‌ای- آکرولیک، اندازه بین ۲ تا ۳ سانتی‌متر
۱۳	آرایش سرچله‌ها	گیس‌باف، گره گندمی، دو گره و گره محلی
۱۴	نوع پرداخت	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده

[1] واژه پشتی در گویش محلی مُخَته و در «دیوان خزرجی مَخَدْدِ تلفظ می‌شود که این واژه به معنای پشتیگاه آکنده از پنبه است» (ناجی و دیوان‌خزرجی، ۱۴۰۲: ۱۶۰).

جدول ۳- انواع گره سرچله در قالی دوپود بخش مرکزی همدان. منبع: (نگارندگان)

زنجیره گندمی	دو گره	گیس‌باف

طرح و نقوش بخش مرکزی همدان

طرح‌های متداول در قالی‌های دوپود بخش مرکزی شهرستان همدان عموماً به‌صورت گردان بوده و در دو گروه اصلی لچک ترنج (جدول ۵- قالی ۳) و واگیره‌ای (جدول ۵، قالی ۱) جای می‌گیرند (نمودار ۱). نقوش به‌کاررفته در متن این طرح‌ها نیز در چهار دسته‌ی ماهی، افشان، انتقالی و متفرقه طبقه‌بندی می‌شوند (نمودار ۲). در روستاهای انجلاس، خاکو، چشین و اَبرو، بافت نقوش *ماهی* در زمینه لچک ترنج مشاهده می‌شود (جدول ۱۰، قالی ۸)، در حالی که در دیگر مناطق بافنده روستایی بخش مرکزی، همچون؛ سولان، موئیجین، توئیجین، وفرجین، امامزاده کوه، رباط شِورین و ده پیاز، بافت نقوش *ماهی* در زمینه واگیره‌ای مرسومیت بیشتری دارد (جدول ۹، قالی ۵) که اصطلاحاً به دست‌بافته‌های این مناطق نیز *برفین‌باف* می‌گویند. در برخی نقاط پراکنده‌ی شهر همدان، بافت نقوش انتقالی دیده می‌شود. منظور از نقوش انتقالی آن دسته از نقوشی است که به‌واسطه‌ی مجاورت با نواحی همجوار وارد منطقه شده و رواج یافته‌اند. به‌عنوان نمونه، با توجه به آن‌که بیجار در گذشته جزو استان همدان محسوب می‌شده‌است، بافت نقوشی همچون *دارگل* (جدول ۸، قالی ۳) به‌صورت پراکنده در برخی نواحی مشاهده می‌شوند. همچنین با توجه به نزدیکی استان مرکزی به استان همدان نقوشی همچون، جغرافیایی (جدول ۱۰، قالی ۷) و مهاجران اطلسی (جدول ۸، قالی ۱) به‌صورت پراکنده در برخی نواحی بافته می‌شوند. در سال‌های اخیر حفظی‌بافی و خلاقیت سنتی در منطقه مرکزی همدان تا حد زیادی جای خود را به نقشه‌های از پیش طراحی‌شده داده‌است؛ نقشه‌هایی که اغلب توسط اداره فرش (زیرمجموعه سازمان صنعت، معدن و تجارت) و شرکت ملی فرش تهیه و توزیع می‌شوند. با وجود این، در برخی نواحی همچنان نقوش اصیل و حفظی بافته می‌شوند. «طرح‌های رایج قالی‌بافان همدان در صد سال گذشته متأثر از نقوش شناخته شده‌ی ایران همچون افشان، شاه‌عباسی و لچک ترنج شاه‌عباسی بوده‌است. همچنین روستاهای پیرامون همدان دارای نقوش ویژه‌ای بوده‌اند که عمدتاً به‌صورت ذهنی بافته می‌شدند. از جمله طرح‌های شاخص این مناطق می‌توان به ماهی درهم و انواع لچک ترنج‌های محلی اشاره کرد.» (ژوله، ۱۳۹۰: ۱۹۸). همچنین جواد یساولی معتقد است نقوشی چون شاه‌عباسی، دسته‌گلی، ظل‌السلطانی، افشان و لچک ترنج در بافته‌های شهری همدان رواج بیشتری دارند که این نقوش در دو سبک گردان و هندسی طراحی می‌شوند (یساولی، ۱۳۷۰: ۴۱۳). که از طراحان و نقاشان به نام استان می‌توان برادران صباغ، گیلانی، احمد غفاری و میرزاشهاب نقاش (طراح شرکت سهامی فرش ایران) را نام برد (قاسمی، ۱۴۰۲).

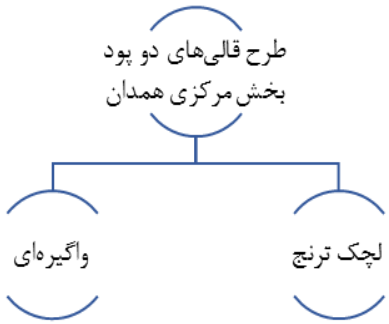

نمودار ۱- گروه‌بندی کلی رایج‌ترین طرح‌های قالی‌های دو پود بخش مرکزی همدان. منبع: (نگارندگان)

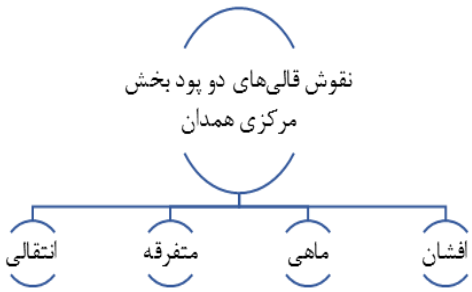

نمودار ۲- گروه‌بندی کلی رایج‌ترین نقوش قالی‌های دوپود بخش مرکزی همدان. منبع: (نگارندگان)

رنگ‌بندی قالی‌های بخش مرکزی همدان

رنگ اصلی قالی‌ها گروه رنگ‌های آبی خصوصاً سرمه‌ای و استفاده از موتیف‌هایی به رنگ لاکی بر روی آن باعث جلوه‌ی بیشتر این قالی‌ها شده که این الیاف در منطقه به‌صورت شیمیایی رنگرزی می‌شوند. رنگ قرمز رنگ دیگری در بافت همدان است هر چه که دارای رنگ قرمز باشد در واقع از جسارت، هیجان‌زدگی و سرزندگی آن حکایت دارد (آیزنمن، ۱۳۸۸: ۲۵-۲۴). خصایصی چون برافروختگی، انرژی درونی و متکی بودن را می‌توان در قالی‌هایی که دارای زمینه غالب قرمزاند مشاهده کرد. از جمله در قالی‌های انجلاس همدان که با فرهنگ این منطقه عجین شده‌اند (صوراسرافیل، ۱۳۷۵: ۱۰۰). از لحاظ رنگ‌آمیزی می‌توان قالی قدیم و محلی همدان را از زیباترین قالی‌های ایران نام برد که هماهنگی در رنگ‌های متنوع و شاد حتی در قالی امروز آن نیز دیده می‌شود اما کاهش کیفیت مواد اولیه، بافت، دخل و تصرف در طرح‌های محلی و یا فراموشی آن‌ها تا حد زیادی از مرغوبیت آن کاسته است (ژوله، ۱۳۹۰: ۱۹۸). استفاده از رنگ‌زاهای طبیعی برای رنگرزی در همدان همچنان در بعضی نقاط رایج است ضمن این‌که در موارد کثیری از رنگ‌های شیمیایی با ثبات استفاده می‌شود. قالی‌های شهری همدان از رنگ‌آمیزی شاد و متنوع گذشته بی‌بهره نیست و رنگ‌های قرمز روناسی، کرم و سرمه‌ای به ترتیب از رنگ‌های غالب به‌شمار می‌آیند (نیکویی، ۱۳۷۵: ۶-۳). به‌طورکلی رنگ‌های مورد استفاده در قالی این مناطق عبارتند از: سرمه‌ای، لاکی، خاکی، نارنجی، صورتی و سفید که بارزترین نوع هماهنگی در رنگ نقوش قالی‌های این منطقه استفاده از هم‌نشینی رنگ‌های لاکی است که یکی از ویژگی‌های پخش رنگ در قالی طرح‌های واگیره و ماهی درشت مناطق شهر همدان پخش رنگ به نسبت یکسان در کل کار است.

تحلیل وضعیت بافندگی بخش مرکزی همدان

هنر قالی‌بافی در بخش مرکزی استان همدان متمایز از نواحی شمالی، جنوبی، شرقی و غربی منطقه است به‌نحوی که هر منطقه دارای ویژگی‌های بافت انحصاری و شناسنامه‌داری است، در جنوب‌شرقی منطقه، بخش جوکار واقع است، جوکار از گذشته تاکنون بافندگان زیادی داشته، اما امروزه بنا به دلایلی چون تغییر در شیوه زندگی، نیازها و از طرفی کوچ روستاییان به شهرها تمایل به بافندگی نسبت به گذشته کمتر شده‌است، «شاید بتوان گفت بافت یک‌پود ضخیم از معدود یادگارهای باقی‌مانده از قالی‌های قدیمی این منطقه است» (ژوله، ۱۳۹۰: ۱۹۹). در جنوب غربی بخش مرکزی، شهرستان تویسرکان قرار دارد، در تویسرکان و روستاهای اطراف آن قالی‌بافی رونق نسبی دارد، عمده بافندگان زنان هستند که به‌دلیل تنزل کیفیت قالی‌ها از بعد جنس، رنگ و نقوش اصلاح نشده به‌خصوص تکراری و غلط‌بافی (دوگره‌بافی) و عدم آموزش عمدتاً فقیرند، «قالی‌ها در این منطقه اکثراً درشت‌بافت و دارای پرز بلند و غالباً تک‌پود می‌باشند» (همان: ۱۹۹). در غرب و شمال‌غرب منطقه، شهرستان بهار واقع است که قالی‌بافی در این منطقه رونق چندانی ندارد و بافت قالی تنها به‌صورت کارفرمایی توسط شرکت فرش با سفارش قالی‌های دوپود و ویژگی‌های بافت انحصاری صورت می‌پذیرد. بخش شرا استان همدان نیز در شرق و شمال‌شرق منطقه قرار گرفته‌است، بافت‌های منطقه سراسر روستایی‌باف و به‌صورت تک‌پود با رج‌شماری پایین می‌باشند. به‌طورکلی، قالی‌بافی در بخش مرکزی استان همدان پیوندی نزدیک با نواحی مجاور همچون بیجار و اراک دارد که نشان‌دهنده‌ی گستردگی تاریخی و جغرافیایی این صنعت است.

تنوع چشمگیر مراکز تولید و گستردگی نمونه‌های موجود در این ناحیه به‌حدی است که می‌توان آن را یکی از مهم‌ترین و پرشمارترین مراکز قالی‌بافی در ایران دانست. تا حدود نیم‌قرن پیش، قالی‌بافی در میان ساکنان استان رونق چشمگیری داشت. تمامی اجزای اصلی قالی از جمله تار، پود و خامه توسط بافندگان محلی تولید می‌شد و از مواد خالص پشمی و پنبه‌ای بهره گرفته می‌شد. اما در چهار تا پنج دهه اخیر، با ورود قالی‌های ماشینی و تحولات اقتصادی- اجتماعی، روند تولید قالی‌های دست‌باف دچار تغییر شد. هر چند

شدت این تغییرات در دوره‌های مختلف یکسان نبوده‌است، شواهد نشان می‌دهد که در دهه‌ی اخیر کاهش محسوسی در شمار بافندگان و میزان تولید رخ داده‌است. با وجود این، بخش مرکزی استان همدان همچنان یکی از قطب‌های اصلی قالی‌بافی ایران به‌شمار می‌رود و از نظر کمیت تولید، جایگاهی برجسته دارد. در زمینه‌ی تولیدات، قالی‌های قدیمی و عتیقه‌ای که در بازار همدان یافت می‌شوند اغلب در قالب کناره، پشتی و قطعات بزرگ عرضه شده‌اند. این قالی‌ها بیشتر در کارگاه‌های شهری و با طرح‌هایی ساده و نسبتاً غیرپیچیده تولید می‌شدند و معمولاً زمینه‌ای از پشم رنگ نشده یا رنگ شده با حواشی پهن داشتند. رنگ‌های تزیینی غالب همچون لاکی و سرمه‌ای همراه با نقوش هندسی شامل شش‌وجهی، چندوجهی و لوزی، و تزیینات فرعی دیگر، جلوه‌ای خاص به این بافته‌ها می‌بخشید. با این حال، در مقایسه با این نمونه‌های قدیمی، تولیدات معاصر ابعاد کوچک‌تری دارند و بیشتر در اندازه‌های ذرع و نیم، دو ذرع و پرده‌ای عرضه می‌شوند. در ۱۰ تا ۱۵ سال اخیر، تغییراتی در جنس الیاف به‌کاررفته نیز مشاهده شده‌است. برخلاف نمونه‌های قدیمی که تاروپود آن‌ها به‌طور کامل پنبه‌ای بود، امروزه الیاف مصرفی درصدی ناخالصی، به‌ویژه آکریلیک، دارند. همچنین فرآیند رنگرزی که پیش‌تر با استفاده از رنگزاهای طبیعی انجام می‌شد، اکنون به‌طور کامل به‌روش‌های شیمیایی و صنعتی صورت می‌گیرد. یافته‌های حاصل از بررسی نمونه‌ها نشان می‌دهد که قالی‌های با قدمت بیش از ۵۰ سال، عموماً دارای میانگین رج‌شمار بین ۳۰ تا ۵۰ هستند، در حالی که در قالی‌های با قدمت کمتر از ۵۰ سال، این میانگین در بازه ۳۰ تا ۴۵ قرار می‌گیرد، شایان ذکر است که در این منطقه، قالی‌هایی با رج‌شمار بیش از ۴۲، اصطلاحاً *رج‌شمار بالا* نامیده می‌شوند (نمودار ۳). در پایان، جهت شناخت بهتر روند تحولات، نمونه‌هایی با قدمت کمتر و بیشتر از ۵۰ سال نیز بررسی و مستندسازی شده‌اند (جداول ۴ الی ۱۰).

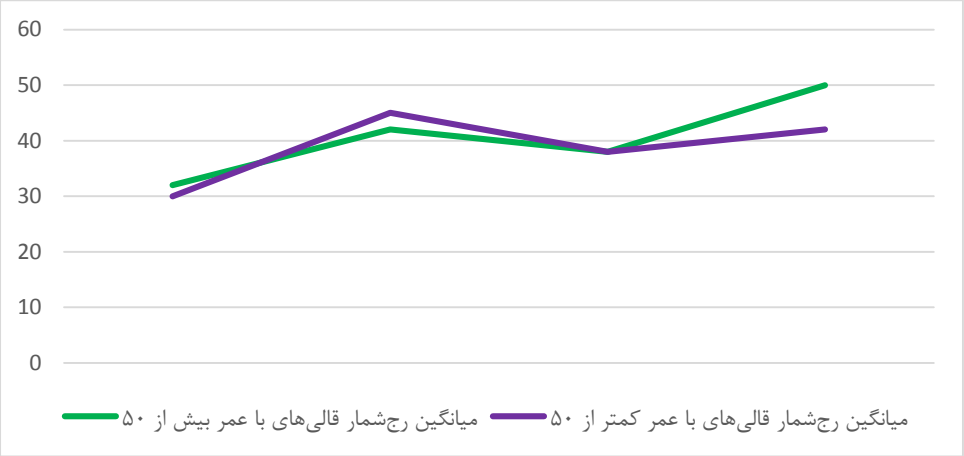

نمودار ۳- بررسی میانگین رج‌شمار قالی‌های کمتر از ۵۰ سال و بیشتر از ۵۰ سال، بخش مرکزی شهرستان همدان. منبع: (نگارندگان)

جدول ۴- قالی‌های بخش مرکزی همدان «میانگین عمر: بیش از ۵۰ سال» و ویژگی‌های فنی آن. منبع: (نگارندگان)

	مؤلفه‌ها	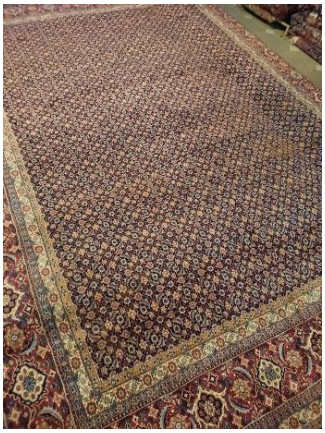 قالی ۱- طرح واگیره‌ای	قالی ۲- طرح ترنج‌دار	قالی ۳- طرح لچک ترنج
۱	ابعاد	بیست‌و چهار متری (۶,۲*۴,۳)	شش متری (۳,۲*۲,۱)	ده متری (۲,۶*۳,۷۹)
۲	رج‌شمار	۴۵	**۴۲**	۳۰
۳	نوع بافت	لول	لول	لول
۴	قدمت	۷۰	۶۰	۹۰
۵	نقش	شهرباف/ نقش ماهی	شهرباف/ نقش شاه عباسی	شهرباف/ نقش کف ساده
۶	جنس پرز و نوع گره	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا
۷	چله	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ
۸	پود کلفت	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۹ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۹ لا/ لاکی رنگ
۹	پود نازک	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ
۱۰	شیرازه پیچی	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی
۱۱	گلیم‌باف	به‌صورت کرباس[۲]، جنس پنبه‌ای، اندازه ۲ سانتی‌متر	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه ۱ سانتی‌متر	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه ۱ سانتی‌متر
۱۲	آرایش‌سرچله	ندارد	گره محلی	ندارد
۱۳	پرداخت	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده
۱۴	نوع رنگرزی	شیمیایی- خانگی	شیمیایی- خانگی	شیمیایی- خانگی
۱۵	کیفیت بافت	عالی	**عالی**	خوب

[۲] گلیم‌باف ابتدا و انتهای قالی در سراسر ایران معمولاً به ۳ شیوه انجام می‌پذیرد: ۱) گلیم سوف: از یک پود ضخیم و نازک در هر رج استفاده می‌شود که این شیوه گلیم‌باف مخصوص قالی‌های تبریز است. ۲) گلیم کرباس: از نخ تار به جای پود در هر رج استفاده می‌شود، این شیوه معمولاً در قالی‌های سراسر ایران رایج است. ۳) گلیم رنگی: استفاده از نخ‌های رنگی به جای پود که در گلیم‌های عشایر این شیوه مرسوم است.

جدول ۵- قالی‌های بخش مرکزی همدان «میانگین عمر: بیش از ۵۰ سال» و ویژگی‌های فنی آن. منبع: (نگارندگان)

	مؤلفه‌ها	قالی ۴- طرح واگیره‌ای	قالی ۵- طرح لچک ترنج	قالی ۶- طرح لچک ترنج
۱	ابعاد	دو ذرع یا قالیچه (۲,۰۸*۱,۲)	ذرع و نیم (۱ *۱,۶)	پرده‌ای (۱,۸*۲,۵)
۲	رج‌شمار	۴۰	۳۰	۳۲
۳	نوع بافت	لول	لول	لول
۴	قدمت	۶۰	۷۰	۶۵
۵	نقش	شهرباف/ نقش انتقالی- بته بَبه (بته ننه[۳])	شهرباف/ نقش شکارگاه	شهرباف/ نقش افشان
۶	نوع گره و جنس پرز	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا
۷	چله	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱۲ لا/ سفید رنگ
۸	پود کلفت	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۹ لا/ لاکی رنگ
۹	پود نازک	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ آبی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ
۱۰	شیرازه پیچی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی	متصل/ جنس پشمی/ سرمه‌ای	متصل/ جنس پشمی/ لاکی
۱۱	گلیم‌باف	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه ۲ سانتی‌متر	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه ۵ سانتی‌متر	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه ۱,۶ سانتی‌متر
۱۲	آرایش‌سرچله	ندارد	گیس‌باف	ندارد
۱۳	پرداخت	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده
۱۴	نوع رنگرزی	شیمیایی- خانگی	شیمیایی- خانگی	شیمیایی- خانگی
۱۵	کیفیت بافت	عالی	متوسط	عالی

[۳] نام انحصاری نقش در منطقه

جدول ۶- قالی‌های بخش مرکزی همدان «میانگین عمر: بیش از ۵۰ سال» و ویژگی‌های فنی آن. منبع: (نگارندگان)

	مؤلفه‌ها	قالی ۷- طرح لچک ترنج	قالی ۸- طرح واگیره‌ای	قالی ۹- طرح لچک ترنج
۱	ابعاد	شش متری (۳,۱*۲,۱۶)	نه متری (۲,۶*۳,۴)	شش متری (۳,۱*۲)
۲	رج‌شمار	۴۲	۳۸	۵۰
۳	نوع بافت	لول	لول	لول
۴	قدمت	۵۵	۶۰	۷۰
۵	نقش	شهرباف/ نقش شاه عباسی- افشان	شهرباف/ نقش گل هشت‌پر	شهرباف/ نقش افشان
۶	نوع گره و جنس پرز	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا
۷	چله	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ
۸	پود کلفت	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ
۹	پود نازک	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ
۱۰	شیرازه پیچی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی
۱۱	گلیم‌باف	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه ۲ سانتی‌متر	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه بین ۳ سانتی‌متر	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه بین ۲,۸ سانتی‌متر
۱۲	آرایش سرچله	از بین رفته	گره محلی	ندارد
۱۳	پرداخت	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده
۱۴	نوع رنگرزی	شیمیایی- صنعتی	شیمیایی- خانگی	شیمیایی– خانگی
۱۵	کیفیت بافت	عالی	عالی	عالی

جدول ۷- قالی‌های بخش مرکزی همدان «میانگین عمر: بیش از ۵۰ سال» و ویژگی‌های فنی آن. منبع: (نگارندگان)

	مؤلفه‌ها	قالی ۱۰- طرح لچک ترنج	قالی ۱۱- طرح لچک ترنج	قالی ۱۲- طرح لچک ترنج
۱	ابعاد	شش متری (۳,۲*۲,۰۸)	پانزده متری (۵,۱*۳,۲)	نه متری (۲,۶*۳,۵)
۲	رج‌شمار	۴۰	۴۰	۴۵
۳	نوع بافت	لول	لول	لول
۴	قدمت	۶۰	۵۵	۷۰
۵	نقش	شهرباف/ نقش افشان	شهرباف/ نقش انتقالی- شیخ صفی شاه عباسی	شهرباف/ نقش افشان
۶	نوع گره و جنس پرز	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا
۷	چله	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ
۸	پود کلفت	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ
۹	پود نازک	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ
۱۰	شیرازه پیچی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی
۱۱	گلیم‌باف	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه ۲ سانتی‌متر	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه بین ۲,۵ سانتی‌متر	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه بین ۷ سانتی‌متر
۱۲	آرایش سرچله	دو گره	ندارد	ندارد
۱۳	پرداخت	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده
۱۴	نوع رنگرزی	شیمیایی- خانگی	شیمیایی- خانگی	شیمیایی- صنعتی
۱۵	کیفیت بافت	عالی	عالی	عالی

جدول ۸- قالی‌های بخش مرکزی همدان «میانگین عمر: کمتر از ۵۰ سال» و ویژگی‌های فنی آن. منبع: (نگارندگان)

	مؤلفه‌ها	قالی ۱- طرح لچک ترنج	قالی ۲- طرح واگیره‌ای	قالی ۳- طرح لچک ترنج
۱	ابعاد	دو ذرع یا قالیچه (۲,۰۸*۱,۲)	نه متری (۳,۵*۲,۶)	دو ذرع یا قالیچه (۱,۳ *۲,۶۵)
۲	رج‌شمار	۴۵	۳۸	۳۵
۳	نوع بافت	لول	لول	لول
۴	قدمت	۲۵	۵۰	۵۰
۵	نقش	شهرباف/ نقش انتقالی- مهاجران اطلسی	شهرباف/ نقش مشمایی	شهرباف/ نقش انتقالی- دارگل
۶	جنس پرز و نوع گره	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا
۷	چله	جنس آکرولیک- پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ
۸	پود کلفت	جنس آکرولیک- پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ
۹	پود نازک	جنس آکرولیک/ ۱ لا/ مسی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ
۱۰	شیرازه پیچی	متصل/ جنس پشمی/ مسی رنگ	متصل/ جنس پشمی/ لاکی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی
۱۱	گلیم‌باف	به‌صورت کرباس، جنس آکرولیک- پنبه‌ای، اندازه ۵ سانتی‌متر/ جهت تزیین بیشتر نقوش قالی بر روی گلیم‌باف انداخته شده‌است.	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه ۲ سانتی‌متر	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه ۳ سانتی‌متر
۱۲	آرایش سرچله	گیس‌باف	ندارد	ندارد
۱۳	پرداخت	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده
۱۴	نوع رنگرزی	شیمیایی- خانگی	شیمیایی- صنعتی	طبیعی- خانگی
۱۵	کیفیت بافت	عالی	خوب	خوب

جدول ۹- قالی‌های بخش مرکزی همدان «میانگین عمر: کمتر از ۵۰ سال» و ویژگی‌های فنی آن. منبع: (نگارندگان)

	مؤلفه‌ها	قالی ۴- طرح لچک ترنج	قالی ۵- طرح واگیره‌ای	قالی ۶- طرح واگیره‌ای
۱	ابعاد	دو ذرع یا قالیچه (۲,۰۸*۱,۲)	هشت متری (۲,۵ * ۳,۲۱)	پرده‌ای (۱,۸*۲,۵)
۲	رج‌شمار	۴۵	۴۰	۳۰
۳	نوع بافت	لول	لول	لول
۴	قدمت	۲۵	۵۰	۳۰
۵	نقش	شهرباف/ نقش انتقالی- حاج خانمی	شهرباف/ نقش ماهی	شهرباف/ نقش انتقالی- جوشقان
۶	نوع گره و جنس پرز	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا
۷	چله	جنس آکرولیک- پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱۲ لا/ سفید رنگ
۸	پود کلفت	جنس آکرولیک- پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۹ لا/ لاکی رنگ
۹	پود نازک	جنس آکرولیک/ ۱ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ
۱۰	شیرازه پیچی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی
۱۱	گلیم‌باف	به‌صورت کرباس، جنس آکرولیک- پنبه‌ای، اندازه ۲ سانتی‌متر	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه ۱,۷ سانتی‌متر	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه ۱,۸ سانتی‌متر
۱۲	آرایش‌سرچله	دو گره	دو گره	ندارد
۱۳	پرداخت	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده
۱۴	نوع رنگرزی	شیمیایی- خانگی	شیمیایی- صنعتی	شیمیایی- صنعتی
۱۵	کیفیت بافت	عالی	عالی	خوب

جدول ۱۰- قالی‌های بخش مرکزی همدان «میانگین عمر: کمتر از ۵۰ سال» و ویژگی‌های فنی آن. منبع: (نگارندگان)

	مؤلفه‌ها	قالی ۷- طرح لچک ترنج	قالی ۸- طرح لچک ترنج	قالی ۹- طرح واگیره‌ای
۱	ابعاد	دو ذرع یا قالیچه (۱,۲۰*۲,۰۸)	شش متری (۶,۲*۴,۳)	نه متری (۳,۵*۲,۴)
۲	رج‌شمار	۴۵	۳۸	۴۲
۳	نوع بافت	لول	لول	لول
۴	قدمت	۵	۴۰	۵۰
۵	نقش	شهرباف/ نقش انتقالی- جغرافیایی	شهرباف/ نقش ماهی	شهرباف/ نقش لوزی‌بندی
۶	نوع گره و جنس پرز	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا	جنس پشم/ نوع متقارن/ ۱ لا
۷	چله	جنس آکرولیک- پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۵ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۱۲ لا/ سفید رنگ
۸	پود کلفت	جنس آکرولیک- پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ سفید رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ تاب s/ ۹ لا/ لاکی رنگ
۹	پود نازک	جنس آکرولیک/ ۱ لا/ متناسب با رنگ زمینه	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ	جنس پنبه‌ای/ ۱ لا/ لاکی رنگ
۱۰	شیرازه پیچی	متصل/ جنس پشمی/ متناسب با رنگ حاشیه	متصل/ جنس پشمی/ لاکی	متصل/ جنس پشمی/ لاکی
۱۱	گلیم باف	به‌صورت کرباس، جنس آکرولیک- پنبه‌ای، اندازه بین ۲ تا ۳ سانتی‌متر	به‌صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه بین ۲ سانتی‌متر	به صورت کرباس، جنس پنبه‌ای، اندازه بین ۱,۸ سانتی‌متر
۱۲	آرایش سرچله	گیس‌باف	گره محلی	گندمی
۱۳	پرداخت	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده
۱۴	نوع رنگرزی	شیمیایی- صنعتی	شیمیایی- صنعتی	شیمیایی- صنعتی
۱۵	کیفیت بافت	خوب	خوب	عالی

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با تمرکز بر قالی‌های دوپود بخش مرکزی شهرستان همدان، به شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های فنی و ساختاری این دست‌بافته‌ها پرداخت است. بررسی ۲۱ نمونه اصیل از شهر همدان و روستاهای پیرامون نشان داد که قالی‌های منطقه بر پایه یک نظام فنی منسجم و نسبتاً پایدار شکل گرفته‌اند؛ نظامی که ترکیبی از دانش بومی، ابزار سنتی و تکنیک‌های اختصاصی را در برمی‌گیرد و به‌عنوان عنصری هویت‌بخش برای قالی‌های این ناحیه عمل می‌کند.

یافته‌ها حاکی از آن است که این نظام فنی را می‌توان در سه محور اصلی دسته‌بندی کرد: نخست، در حوزه ابزار، استفاده از دارهای عمودی فلزی و ابزارهایی چون قیچی، چاقو، دفتین و شانه رایج است، قابل ذکر است شانه و دفتین دو ابزار با کاربردهای متفاوت می‌باشند. همچنین بافندگان همدانی از قلاب، جهت بافت استفاده نمی‌کنند و گره‌زنی با دست و بدون استفاده از قلاب انجام می‌گیرد، همچنین برخی ابزارهای سنتی مانند کرکیت و کرک‌گیر گرچه امروزه کمتر کاربرد دارند، همچنان بخشی از حافظه فنی بافندگان به‌شمار می‌آیند. سپس، در زمینه مواد اولیه و شیوه بافت، بهره‌گیری از نخ آکریلیک- پنبه‌ای برای تار و پود، چله‌کشی ترکی، گره متقارن (ترکی)، استفاده هم‌زمان از پود کلفت و نازک، شیرازه‌پیچی پشمی متصل و وجود گلیم‌باف کرباسی در پایین قالی از شاخصه‌های بارز تولیدات منطقه است. آرایش سرچله‌ها نیز عمدتاً به‌صورت گیس‌باف بوده و در مواردی گونه‌های دیگری مانند گره گندمی، دو گره و گره محلی (متقارن) دیده می‌شود، در انتها، در حوزه پرداخت و تکمیل، اقداماتی همچون موگیری، شانه‌زنی و قیچی‌زنی غالباً توسط خود بافندگان انجام می‌گیرد اگرچه شانه کردن پرزها که از ویژگی‌های انحصاری بافت قالی می‌باشد نرمی قابل‌توجهی به قالی‌های همدان می‌دهد. اما از نظر فنی، شانه کردن موجب باز شدن تاب الیاف خامه و موجب کاهش توان پاخوری قالی نیز می‌شود. شیوه رنگرزی نیز عمدتاً به‌صورت شیمیایی در کارگاه‌های کوچک یا فضاهای خانگی انجام می‌پذیرد.

از نظر ویژگی‌های کمی، رج‌شمار قالی‌ها در محدوده ۳۵ تا ۵۰ قرار دارد و بیشترین نمونه‌ها در حدود رج‌شمار ۴۰ دیده شدند. قالی‌های با رج‌شمار بالاتر از ۵۰ نادر بوده و بیشتر به سفارش‌های تجاری خاص اختصاص داشته‌اند. در زمینه ابعاد نیز تولیدات منطقه طیفی از اندازه‌های کوچک تا متوسط شامل پشتی، ذرع و نیم، ذرع چارکی، قالیچه، پرده‌ای، شش متری و کناره را دربرمی‌گیرد؛ هر چند بافت قطعات بزرگ‌تر در گذشته رواج بیشتری داشته‌است. همچنین اصلی‌ترین نقوش مورد استفاده در قالی‌های دوپود بخش مرکزی همدان؛ نقوش ماهی، افشان و انتقالی می‌باشند که این نگاره‌ها در قالی‌های این منطقه عمدتاً در زمینه‌های لچک ترنج و واگیره‌ای تصویر می‌شوند.

در پایان یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که قالی‌های دوپود بخش مرکزی همدان از یک‌سو بر سنت‌های ریشه‌دار و پایدار منطقه‌ای استوارند و از سوی دیگر، در تعامل با نیاز بازار و تحولات اجتماعی دچار تغییراتی شده‌اند. این همزیستی میان اصالت تاریخی و انعطاف‌پذیری فنی موجب شده‌است که قالی‌های این ناحیه همچنان جایگاهی مهم در عرصه قالی‌بافی ایران داشته باشند و استمرار هویت و اعتبار خود را حفظ کنند.

منابع

- ادواردز، سیسیل. (۱۳۶۸). *قالی ایران*. تهران: انتشارات فرهنگسرا.
- اعتمادزاده‌به‌آذین، محمود. (۱۳۴۴). *قالی ایران*. تهران، ایران: انتشارات ابن‌سینا.
- افشارسیستانی، ایرج. (۱۳۸۲). *پژوهش در نام شهرهای ایران*. تهران: انتشارات روزبه.
- آیزنمن، لئاتریس. (۱۳۸۸). *روان‌شناسی کاربردی رنگ‌ها*. ترجمه روح‌الله زمزمه، تهران: بیهق کتاب.
- پولاک، یاکوب. (۱۴۰۱). *کتاب سفرنامه پولاک*. ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران: انتشارات خوارزمی.
- جلیلیان، نعیمه. (۱۳۹۲). *بررسی نقوش فرش روستایی بافت همدان*. (پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه سمنان).
- حشمتی‌رضوی، فضل‌الله. (۱۳۸۷). *تاریخ فرش*. تهران: انتشارات سازمان سمت.
- خانجانی، لیلا. (۱۳۹۵). *بررسی زیبایی‌شناسی فرم و رنگ نقوش فرش مهربان همدان و تأثیر آن از فرش کردستان*. (پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه تربیت مدرس).
- خانجانی، لیلا؛ و خزایی، محمد. (۱۳۹۶). *نمادها در فرش منطقه تاریخی مهربان همدان*. اولین کنفرانس ملی نمادشناسی در هنر ایران با محوریت هنرهای بومی، بجنورد. https://civilica.com/doc/748287
- دادور، ابوالقاسم. (۱۳۸۰). *بررسی زیراندازهای استان همدان از لحاظ طرح و رنگ*. تهران، ایران: انتشارات وزارت جهاد کشاورزی (سازمان تحقیقات و آموزش کشاورزی فرش دست‌باف ایران).
- ذریه‌الزهراء، سیداحمد. (۱۳۸۱). *بررسی تطبیقی و احیای نقوش فرش دست‌باف مناطق همدان و زنجان*. (پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشکده هنر تربیت مدرس).
- ذکایی، پرویز. (۱۳۵۲). مختصری پیرامون فرهنگ عامیانه همدان و گویش آن. *نشریه هنر و مردم*، ۱۲۶، ۷۴-۶۶.
- رسولی، اعظم. (۱۳۹۰). *بررسی ساختار درون متنی فرش دست‌بافت همدان*. (پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه الزهرا).
- ژوله، تورج. (۱۳۹۰). *پژوهشی در فرش ایران*. تهران: انتشارات یساولی.
- صراف، محمدرحیم. (۱۳۶۸). *شهرهای ایران* (به کوشش محمدیوسف کیانی). تهران: انتشارات فرهنگ و ارشاد.
- صوراسرافیل، شیرین. (۱۳۷۵). *تاریخ منقوش فرش همدان*. تهران: انتشارات مینا.
- قاسمی، مهران. (۱۴۰۲). مصاحبه درباره طراحان و نقاشان استان.
- محمدی، مهدی. (۱۳۸۷). فرش همدان نگاهی مردم‌شناختی. *نشریه فرهنگ مردم*، ۲۶، ۱۱۳-۱۰۲.
- ملکی، سیدحسن؛ یاوری، حسین؛ احراری، عبدالله؛ و محمودزاده، نصرت‌الله. (۱۳۸۷). صنعت فرش همدان. *پژوهشنامه قالی ایران*، ۸۹-۸۰.
- ناجی، محمدرضا؛ و دیوان‌خزرجی، موفق‌الدین. (۱۴۰۲). دانشنامه اسلام جهان (دیوان خزرجی). تهران.
- نهچیری، عبدالحسین. (۱۳۷۰). *جغرافیای تاریخی شهرها*. تهران: نشر مدرسه.
- نیکویی، مجید. (۱۳۷۵). *معرفی فرش مناطق ایران (فرش استان همدان)*. تهران: وزارت بازرگانی.
- یساولی، جواد. (۱۳۷۰). *مقدمه‌ای بر شناخت قالی ایران*. تهران: انتشارات فرهنگسرا.

References

- Ford, P. R. J. (2008). *Oriental Carpet Design*. London: Thames & Hudson Ltd.

- URL 1: https://www.ostan-hm.ir/districts/central-district/geographical-location.html Accessed at 28-09-2025